

SLOBODNE EKONOMSKE ZONE U FUNKCIJI PRIVREDNOG RAZVOJA I JAČANJA KONKURETNOSTI POSLOVANJA PRIVREDNIH DRUŠTAVA

Željko Đurić

Vanredni profesor, doktor tehničkih nauka, Univerzitet u Istočnom Sarajevu – Fakultet za proizvodnju i menadžment Trebinje; zeljko.djuric@fpm.ues.rs.ba; ORCID ID: 0000-0003-2335-1041

Radovan Višković

Vanredni profesor, doktor tehničkih nauka, Univerzitet u Istočnom Sarajevu – Saobraćajni fakultet Doboj; radovanviskovic1964@gmail.com; ORCID ID: 0009-0001-6465-6530

Sažetak: Slobodne ekonomske zone predstavljaju jednostavnu ali stratešku vezu privrede zemalja u tranziciji sa tehnološki-tehnički opremljenim kompanijama zainteresovanim za strateško ulaganja i investiranje. Prateći globalne tokove, empirijska iskustva i uočavajući međuzavisnosti potencijala kako sirovine kao osnove, tako i resursa na globalnom tržištu, potrebno je dokazati hipotezu „međusobna povezanost tehničko-tehnoloških proizvodnih proizvodni pogona i napredak poslovanja u okviru slobodnih ekonomskih zona s ciljem jačanja lanaca snabdijevanja“. U radu smo postavili i drugu hipotezu “poslovanje u slobodnim ekonomskim zonama donosi veće rezultate i mjerljive parametre u odnosu na poslovanje u poslovnim zonama lokalnih zajednica“. U cilju razumijevanja postavljenih hipoteza, radom smo obuhvatili opsežna istraživanja i iskustva, koristili smo induktivnu i deduktivnu metodu, metode analize i sinteze, metoda apstrakcije i konkretizacije, metoda generalizacije i specijalizacije, metoda klasifikacije, metoda deskripcije, metoda kompilacije, kao i komparativnom metodom. Iskustva, ekonomski pokazatelji poslovanja slobodnih ekonomskih zona su bila izvorišta za obradu podataka, s ciljem da komparativno uporedimo pokazatelje i indikatore rezultata poslovanja koje su bile ključne u odlučivanju menadžmenta da kompanije preseljavaju proizvodne kapacitete, transfer tehnologije, obuke i obrazovanja potrebnog kadra za rad u slobodnim ekonomskim zonama. U zaključku jasno povežujemo globalne, regionalne i lokalne trendove i iskustva, sa preporukama da se kroz višedimenzionalan pristup, a kroz predstavljanje platforme za izradu strateških dokumenata, kao potrebnih i dovoljnih pretpostavki za pokretanje slobodnih ekonomskih zona, na konzistentan i cjelovit način definišemo osnovne razvojne pravce slobodnih ekonomskih zona i načine njihovog ostvarivanja u narednim godinama. U radu smo dokazali da razvojem slobodnih ekonomskih zona, u odnosu na poslovne zone lokalnih zajednica uspostavljamo nova strateška partnerstva sa internacionalnim kompanija-

ma, investitorima sa jasnim kreiranjem lanaca vrijednosti u okviru strateškog, taktičkog nivoa povezivanja i uvođenja novih tehnologija, te dodavanje novih vrijednosti u proizvodnom kapacitetu slobodne ekonomske zone.

Ključne riječi: slobodna ekonomska zona, menadžment, poslovna zona, model vrednovanja slobodnih ekonomskih zona,

JEL klasifikacija: F10, L51, P44.

UVOD

Na prostoru Republike Srpske, Bosne i Hercegovine, ali i šireg regiona, ne uočavaju se razlike u pojmovima između “Poslovne zone”, “Industrijske zone” i “Slobodne ekonomske zone”, riječ je uglavnom u različitim vrstama aktivnosti koje se obavljaju unutar tih zona i u pogodnostima koje se nude preduzećima. (Peulić V. , Analiza funkcionisanje logističkih sistema Republike Srpske i upravljanje lancima snabdijevanja Republike Srpske u funkciji pridruživanja logističkom sistemu EU, 2021)

U Republici Srpskoj, najzastupljenije su i lokalnim zajednicama najprihvatljivije, u strateškim dokumentima, u prosjeku 1,7 poslovna zona po lokalnoj zajednici. Poslovna zona je obično područje namijenjeno za poslovne aktivnosti, kao što su kancelarije, trgovine i usluge, no u našim uslovima se lociraju industrijska postrojenja i mjesto za partnerstvo sa stranim investitorima. Kod pojedinih lokalnih zajednica, napuštena ili preduzeća koja su u stečaju, ostavljena su kao područja za Poslovne zone. U većini slučajeva strateških dokumenata je cilj stvoriti povoljno okruženje za poslovanje i privući kompanije koje se bave različitim vrstama poslovnih usluga.

Pojam „Industrijska zona“ takođe se u posljednjim godinama eksploatiše kao specijalizovano područje namijenjeno za industrijsku proizvodnju, uglavnom se vezuju uz poslovne zone, ili uz dodatke prefiksa agro-industrijska zona. Ove zone su često opremljene infrastrukturom koja je potrebna za tešku industriju, skladištenje i distribuciju.

Vlada Republike Srpske je kroz svoja zakonska akta definisala potrebnu zakonsku regulativu za rad Slobodnih ekonomskih zona, pa se relativno nov pojam u Republici Srpskoj, Slobodna ekonomska zona (SEZ), poznata i kao „slobodna trgovinska zona“, predstavlja kao područje u kojem se poslovne aktivnosti odvijaju pod posebnim carinskim i poreskim režimom. Ove zone su dizajnirane da privuku strane investicije i podstaknu izvoz nudeći olakšice kao što su oslobođenje od carina, poreza i pojednostavljeni administrativni postupci.

SEZ-ovi mogu imati različite oblike, uključujući slobodne trgovinske zone, izvozno-orijentisane zone i tehnološke parkove. Glavni cilj ovih zona je da podstaknu ekonomski razvoj privlačenjem investicija, stvaranjem radnih mjesta i povećanjem izvoza.

U cilju razumijevanja postavljenih hipoteza, radom smo obuhvatili opsežna istraživanja i iskustva, koristili smo induktivnu i deduktivnu metodu, metode analize i sinteze, metoda apstrakcije i konkretizacije, metoda generalizacije i specijalizacije, metoda klasifikacije, metoda deskripcije, metoda kompilacije, kao i komparativnom metodom.

Iskustva, ekonomski pokazatelji poslovanja slobodnih ekonomskih zona su na bila izvorišta za obradu podataka, s ciljem da komparativno uporedimo pokazatelje i indikatore rezultata poslovanja koje su bile ključne u odlučivanju menadžmenta da kompanije preseljavaju proizvodne kapacitete, transfer tehnologije, obuke i obrazovanja potrebnog kadra za rad u slobodnim ekonomskim zonama.

U zaključku jasno povezujemo globalne, regionalne i lokalne trendove i iskustva, sa preporukama da se kroz višedimenzionalan pristup, a kroz predstavljanje platforme za izradu strateških dokumenata, kao potrebnih i dovoljnih pretpostavki za pokretanje slobodnih ekonomskih zona, na konzistentan i cjelovit način definišemo osnovne razvojne pravce slobodnih ekonomskih zona i načine njihovog ostvarivanja u narednim godinama.

SLOBODNE EKONOMSKE ZONE U FUNKCIJI RAZVOJA PRIVREDE DRŽAVA

Empirijski podaci o razvoju slobodnih ekonomskih zona

Posebne ekonomske zone (SEZ) – geografski razgraničene oblasti unutar kojih vlade olakšavaju industrijsku aktivnost kroz fiskalne i regulatorne podsticaje i infrastrukturnu podršku – široko se koriste u većini zemalja u razvoju i mnogim razvijenim ekonomijama.

Mnoge zemlje u razvoju su koristile posebne ekonomske zone (SEZ) kao instrument politike za promovisanje industrijalizacije i ekonomske transformacije. Izveštaj o svjetskom razvoju za 2020. takođe prepoznaje mogućnost korišćenja SEZ kao sredstva za olakšavanje učešća u globalnom lancu vrijednosti (Svjetska banka 2019). Prema najnovijem Izveštaju o svjetskim investicijama Konferencije Ujedinjenih nacija o trgovini i razvoju (2019), zone (uključujući SEZ i druge vrste zona) koristi više od 140 ekonomija širom svijeta, skoro tri četvrtine privreda u razvoju i skoro sve tranzicione ekonomije. (World Bank, 2024)

Taj broj je naglo rastao posljednjih godina, sa najmanje 5.383 zone u 147 ekonomija. Među tim zonama najviše su multi-aktivne zone. Industrijsko specijalizovane zone i zone fokusirane na inovacije koncentrisane su na naprednijim tržištima u razvoju. Zone u većini razvijenih zemalja su redovne zone (bez posebnog regulatornog ili podsticajnog režima) i fokusirane su prvenstveno na logistiku. Kao instrument „visokog rizika, visoke nagrade“, globalni rezultati SEZ-a u zemljama u razvoju su prilično pomiješani. (UNCTAD, 2020)

Rezultati se značajno razlikuju s tim da su neki regioni ili zemlje (posebno oni u istočnoj Aziji) generalno uspješniji, dok se drugi (posebno oni u podsaharskoj Africi) bore da zone funkcionišu (Zeng 2015; Svjetska banka 2019).

Čak je i u istoj zemlji sasvim normalno da postoje i uspješne i neuspješne zone. Kao sredstvo industrijske politike, SEZ bi trebalo da dopuni tržišne snage pomažući u prevazilaženju tržišnih neuspjeha.

Kreatori politike se suočavaju ne samo sa tradicionalnim izazovima da SEZ uspiju, uključujući potrebu za adekvatnim strateškim fokusom, regulatornim i upravljačkim modelima i alatima za promociju investicija, već i sa novim izazovima koje donosi imperativ održivog razvoja, nova industrijska revolucija i promjenljivi obrasci međunarodne proizvodnje.

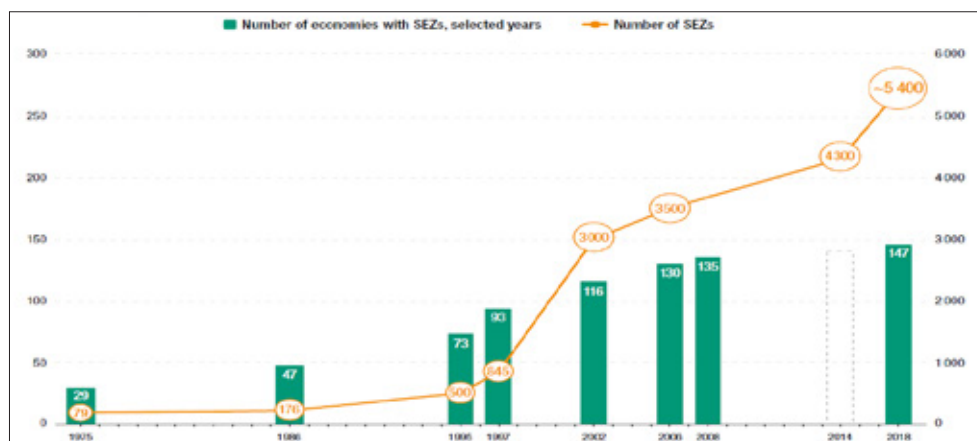
SEZ imaju mnogo imena i dolaze u mnogo varijanti i veličina. Zajedničko im

je da, u okviru definisanog parametra, obezbjeđuju regulatorni režim za preduzeća i investitore koji se razlikuje od onoga što se obično primjenjuje u široj nacionalnoj ili pod-nacionalnoj ekonomiji u kojoj su osnovani.

Koncept slobodnih luka datira mnogo vijekova, sa trgovcima koji rade sa brodova, premještaju teret i ponovo izvoze robu uz malo ili nimalo miješanja lokalnih vlasti. Moderne slobodne zone, pored pomorskih luka ili aerodroma ili duž graničnih koridora, pojavile su se 1960-ih. Istorija posebnih ekonomskih zona (SEZ) Prve SEZ su se pojavile kasnih 1950-ih u industrijalizovanim zemljama. Oni su dizajnirani da privuku strane investicije i počele su da se umnožavaju 1980-ih, sa širenjem izvozno orijentisanih strategija industrijskog razvoja u mnogim zemljama, posebno u Aziji, kao i sve većim oslanjanjem globalnih proizvođača na „offshore“ proizvodnju. (Farole T. , Special Economic Zones in Africa: Comparing Performance and Learning from Global Experiences., 2011)

Ubrzanje međunarodne proizvodnje u kasnim 1990-im i 2000-im i brzi rast globalnih lanaca vrijednosti generisali su još jedan talas novih SEZ, sa mnogim zemljama u razvoju u svim regionima koje su nastojale da oponašaju rane priče o uspjehu. Očekivalo se da će globalna trgovinska pravila koja ograničavaju podsticaje vezane za izvoz i postepeno ukidanje izuzeća od tih pravila za zemlje sa niskim prihodima umanjiti rast zona za preradu izvoza (EPZ). Ipak, trend je jedva usporen, pošto su se politike SEZ (Special Economic Zone (SEZ) Meaning and Relation to FDI (investopedia.com)) prilagođavale novim pravilima, uz zadržavanje osnovne ponude investitorima – poslovno okruženje sa oslobađanjem od carina i fiskalnih obaveza.

Globalna finansijska kriza i rezultat je pad globalne trgovine samo su neznatno usporili uspostavljanje novih SEZ. Trenutno usporavanje globalizacije i međunarodne proizvodnje ima suprotan efekat, jer vlade na veću konkurenciju za mobilnu industrijsku aktivnost odgovaraju sa više SEZ i novim tipovima SEZ. Danas postoji skoro 5.400 SEZ, od kojih je više od 1.000 osnovano u posljednjih pet godina. Najavljeno je još najmanje 500 zona (otprilike 10 odsto trenutnog ukupnog broja) i očekuje se da će se otvoriti u narednim godinama.

Slika 1. Istorijski razvoj slobodnih ekonomskih zona

Izvor: WIR2019_CH4.pdf (unctad.org)

Najuspješnije SEZ do sada su bile u Kini. Prema Konferenciji Ujedinjenih nacija o trgovini i razvoju, do 2022. godine bilo je više od 7.000 SEZ (WIR2019_CH4.pdf (unctad.org)). Čak i tamo gdje su se zone uspješno generisale investicije, radna mjesta i izvoz, koristi za širu privredu – ključni dio njihovog obrazloženje – često ih je bilo teško otkriti; mnoge zone funkcionišu kao enklave, sa malo veza lokalnim dobavljačima i nekoliko prelivanja.

Procesi donošenja odluka o formiranju SEZ

Tržišni nedostaci moraju biti pravilno identifikovani i obično uključuju nefunkcionisanje tržišta zemljišta (kao što je nedostupnost zemljišta, problemi sa vlasništvom nad zemljištem i preseljenje), nedostatne industrijske infrastrukture (kao što su struja, voda, gas, telekomunikacije i tretman otpada) potrebno za industrijsku aglomeraciju, i loše regulatorno i poslovno okruženje uzrokovano neuspjehom koordinacije unutar vlada ili između vlade i privatnog sektora. U zavisnosti od odgovora na ta pitanja, možda bi bilo moguće usvojiti pristup zasnovan na zonama. (Stoltenberg, 1984)

Slobodne ekonomske zone (SEZ) igraju ključnu ulogu u prevazilaženju jaza između privreda u tranziciji i tehnološki naprednih kompanija koje traže strateške investicije. Slobodne ekonomske zone nude jedinstveno okruženje u kojem preduzeća mogu napredovati zahvaljujući različitim podsticajima i efikasnijem regulatornom okviru.

Slobodne ekonomske zone (SEZ) na privrede u tranziciji direktno su usmjerene ka privlačenje direktnih stranih investicija, dizajnirane da privuku investitore, nudeći poreske olakšice, pojednostavljene carinske procedure i smanjene birokratske prepreke.

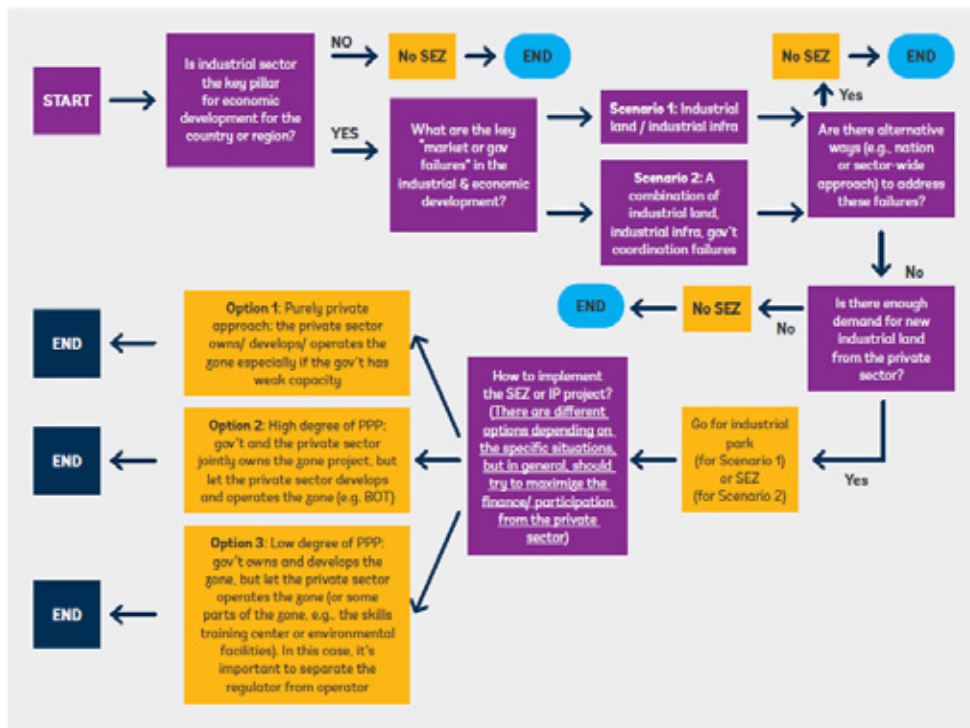
Sa druge strane slobodne ekonomske zone, utiču i na ekonomsku diversifikaciju, privlačenjem različitih industrija, SEZ pomažu državama da se uklone od zavisnosti od jednog sektora i podstiču otporniju ekonomiju

Rezultanta razvoja slobodnih zona je otvaranje radnih mesta, priliv kompanija i investicija dovodi do otvaranja radnih mjesta, što može značajno da smanji stope nezaposlenosti u privredama u tranziciji.

Kompanije dobijaju pristup novim tržištima i regionalnim čvorištima, što može biti ključno za širenje i rast uz smanjenje operativnih troškova.

Sve u svemu, SEZ služe kao strateški spoj koji može da uveća ekonomski rast, tehnološki napredak i povećanu konkurentnost i za privrede u tranziciji i za kompanije koje u njih ulažu. Kao takvi, oni su kritična komponenta u globalnom ekonomskom pejzažu, posebno za zemlje koje žele da unaprijede svoje tehnološke sposobnosti i privuku strateške investicije.

Međusobno povezivanje tehničkih i tehnoloških proizvodnih objekata u okviru slobodnih ekonomskih zona (SEZ) igra ključnu ulogu u unapređenju poslovnog napretka i jačanju lanaca snabdijevanja. (Chains. W. D., 2021)

Slika 2. Vizuelna ilustracija procesa donošenja odluka u SEZ

Izvor: World Bank Group (2021) and author's research. PPP = public-private partnership; SEZ = special economic zone

Slobodne ekonomske zone ciljevi i mogućnosti

Kada se odluči da je zonski pristup neophodan i izvodljivo, država takođe treba da odluči šta i koje vrste slobodnih ekonomskih zona su najpogodnija. Obično postoje dva tipa zona uprkos mnogim imenima koja im se daju: SEZ i industrijski parkovi. SEZ često uključuju „posebne” pravne i regulatorni režim (uključujući režime podsticaja) i može biti prikladno u slučaju da su glavna ograničenja povezana sa pravnim i regulatorna pitanja koja utiču na poslovno okruženje pored drugih ograničenja, kao što su zemljište i infrastruktura.

U drugim slučajevima, jednostavna alternativa SEZ-u je industrijska park, koji ne zahtjeva posebnu zakonsku i regulativu režima. U takvim slučajevima, industrijski park može biti prikladniji jer podrazumijeva manje složene i rizične procese, i u mnogim slučajevima, industrijski park ili samo bolje korišćenje zemljišta potrebne su politike, na primjer, umjesto režima SEZ. Dakle, u zavisnosti od konkretnog razvoja ciljeva i ograničenja, SEZ se može uzeti u obzir zajedno sa drugim mogućim opcijama (alternativama), kao što je prikazano u tabeli.

Tabela 1. Slobodne ekonomske zone - ciljevi moguće opcije

Ciljevi	Moguće Opcije
Locirajte opasne industrije	Reforma propisa o zoniranju
Promovisanje ekonomije aglomeracije	Pravilno zoniranje
Poboljšati poslovno okruženje	Nacionalne reforme
Privucite velike transformativne investitore	Pametnim podsticajima dobrim praksama
Olakšati pristup industrijskom zemljištu za MSP	Pravilno zoniranje
Poboljšati uslove rada (uključujući i radnice)	Propisi i/ili radničke prostorije u IP/SEZ
Smanjite negativan uticaj na životnu sredinu i pozabavite se klimom izazovi promene	Unapređenje ekoloških propisa (npr. postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda) ili ulaganja u obnovljivu energiju/energetsku efikasnost u IP/SEZ

Izvor: autor

Za bilo koje zonske projekte, gdje god je to izvodljivo, uvek je a dobra praksa da se identifikuju mogućnosti za privatne investicije sa snažnim razvojnim uticajem kao i pristup eko-industrijskom parku, zajedno sa specifičnim, praktičnim i izvodljivim mjerama (politika i regulatorne reforme i, kada je opravdano, javna podrška) neophodno i dovoljno za oslobađanje ovih mogućnosti.

Pomiješani globalni rezultati jasno pokazuju da SEZ nisu lako se ispraviti, pa čak i uspješne SEZ1 obično uzimaju 5–10 godina za postizanje rezultata. U zemljama sa niskim prihodima, rezultati bi mogli da potraju duže. Stoga je oprezan pristup od vitalnog značaja. Čak i u slučaj kada je pristup SEZ dobro opravdan, kreatori politike treba da pristupi SEZ sa jasnim ciljem, dugoročnom posvećenošću, i jak tehnički tim. Dok dovoljno sredstava je važno, kapacitet implementacije je još važniji za uspjeh zonskog programa. Kreatori politike treba da aktivno revidiraju i razmatraju lekcije naučile iz uspješnih programa SEZ.

Među te naučene lekcije, ključni elementi uključuju a strateška lokacija; integrišući zonsku strategiju sa ukupnim strategija razvoja; razumijevanje tržišne potražnje i korišćenje komparativnih prednosti; i, što je najvažnije, obezbeđivanje da su zone „posebne” u smislu pilotiranja reformi za a poslovno okruženje i otporni su na različite eksterne šokove, kao što je pandemija COVID-19. Lekcije može se široko klasifikovati u četiri šta treba i četiri ne treba (vidi tabela 2), o čemu će biti više reči u nastavku sekcije. Lekcije se takođe mogu uglavnom primjeniti na redovne IP-ovi (bez posebnog režima).

Algoritam definisanja parametara i prakse projektovanja slobodnih ekonomskih zona

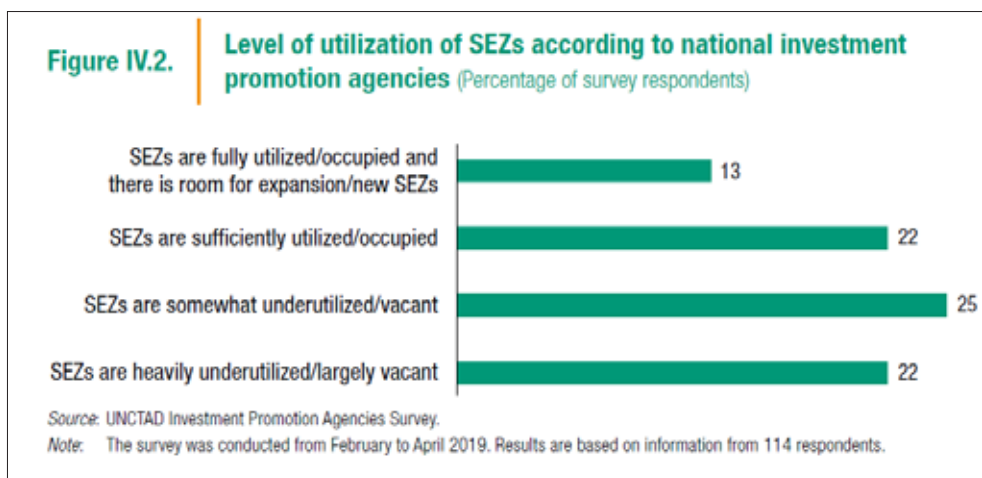
Postoje četiri osnovne prakse koje treba pažljivo pratiti prilikom projektovanja i razvoja program SEZ za povećanje vjerovatnoće uspjeha.

1. **LOKACIJA**- izaberite pravu lokaciju. Izbor lokacije SEZ-a može biti faktor „napravi ili razbij”. Međunarodno iskustvo pokazuje da SEZ imaju tendenciju da cvjetaju u ključnim oblastima i oko infrastrukture prolaza. Gradovi nude karakteristike koje su obično ključne za uspjeh velikih, radno intenzivnih SEZ, uključujući pristup dubokim i specijalizovanim skupovima radne snage, specijalizovanim dobavljačim i poslovne usluge, i društvena infra-

- struktura, kao i povezanost na domaća, regionalna i globalna tržišta (Svjetska banka 2019).
2. Povezanost među pojedincima, firmama, zemljama i regionima se sve više razumije kao ključni faktor u postizanju konkurentnosti i održive, inkluzivne ekonomije rasta. Slobonda ekonomska zona da bi bila katalizator za strukturne transformacije, zonama je potrebno je da imaju ili da budu povezane sa ključnim elementima transporta infrastrukturu (kao što su luke, željeznice i autoputevi) sa dobrom logistikom, usklađeni sa lokalnim resursima koji koriste komparativne prednosti kao što su agro-prerada ili elektronika, a da pri tome budu dio globalnog lanca vrijednosti usmjereni na izvoz, ali i na domaće tržište.
 3. **PODSTICANJE**- podsticati povoljno poslovno okruženje sa reformama u prevazilaženje ograničenja za efikasno poslovanje preduzeća. Fokusiranje u velikoj mjeri o fiskalnim podsticajima, kao što su poreske olakšice i besplatno zemljište, obezbijediti pogodno okruženje za poslovanje i da podstakne konkurentnost, inovativnost, lokalnu ekonomiju na nivou preduzeća integraciju i socijalnu i ekološku održivost. Važno je da se uvjerimo da to ima koristi za privredne subjekte (npr. pojednostavljenje carinskih procedura). U skoro svim uspješnim zonama u svijetu, kao npr. Šenžen (Kina), Akaba (Jordan), Panama Pacifiko (Panama), Jurong (Singapur) i Džebel Ali (Ujedinjeni Arapski Emirati), da spomenemo samo neke, osnovna infrastruktura je na visokom nivou kvaliteta. Jedna od važnih karakteristika SEZ-a sa dodatkom vrijednošću je usluga na jednom mjestu (OSS). Pošto zonski program uključuje mnoge vladine aktere zadužene za to faktori kao što su zemljište, transport, komunalije, carina, porezi, finansije, imigraciju i vještine, efikasan javni servis i usluge, kao što su registracija, licenciranje, dozvole, oporezivanje i carinjenje, mnogo jednostavnije i efikasnije. Uspostavljanje funkcionalnog servisa, potrebno je uspostaviti odgovarajući dijalog, koordinaciju i mehanizam saradnje između svih nivoa vlasti. (Aghion P. J., 2015)
 4. **KONKURENTNOST** Povećati konkurentnost tržišta kroz rigorozne procjene potražnje na tržištu i učešće privatnog sektora. Imajući u vidu da je zonski program ili projekat veoma skup poduhvat, zahtjeva veoma pažljivo planiranje, dizajn i menadžment. Pored troškova razvoja, koji uključuju osnovne infrastrukture, otkup i razvoj zemljišta, i zelenih objekata, projekat obuhvata i troškove zajedničkih usluga u zoni, kao i izgubljenih javnih prihoda od raznih podsticaja koji se često povezuju sa programom zone. Procjena potražnje je obično dio sveobuhvatnog studija izvodljivosti određene lokacije i služi kao osnova za master planiranje i ekonomske i finansijske analize na predložena zona, lokalni kontekst, sklonost ka riziku privatnih investitora i vlade strategija će odrediti najprikladniju konfiguraciju privatnih učešće sektora, od potpuno privatnog do JPP pristup gdje mogu bitiiskusni partneri iz privatnog sektora doveden da pomogne u planiranju, razvoju infrastrukture, i upravljanje SEZ. (Zeng G. M., Structural transformation through free trade zones, 2019)
 5. **MAKSIMALNI EFEKAT** Maksimizirajte pozitivne efekte kroz inkluzivno i održivi pristup. Maksimizirajte pozitivno prelijanja kroz inkluzivno i održivi pristup. Uprkos prošlim uspjesima nekih „enklavnih“ model zona (posebno

izvozno-prerađivačke zone) . Zone treba da se zasnivaju na lokalnom komparativne prednosti i nastojati da lokalni dobavljači kao deo njihovih lanaca vrijednosti kroz inkluzivni pristup. Proaktivno identifikaciju mogućnosti, usklađivanje napora i obuku programa između firmi unutar i van zona, u velikoj meri bi poboljšati uticaj zona. (Zeng D. Z., How do special economic zones and industrial clusters drive China's rapid development, 2011)

6. EKOLOGIJA Ekološki i društveni standardi međunarodnih investitora znače da SEZ koje usvoji principe eko-industrijskog razvoja i to uskladiti ili prevazići usaglašenost sa dobrom međunarodnom praksom zahtjevi mogu imati konkurentsku prednost u odnosu na druge lokacije koje se takmiče za iste investitore. Međutim, to se takođe koristi da odgovori na globalne zahtjeve za zelenim snabdijevanjem lanac i za smanjenje ograničenja resursa kroz poboljšane upravljanje resursima i očuvanje uz obezbeđivanje nacionalnih a međunarodne obaveze u vezi sa klimatskim promenama su ispunjene.

Slika 3. Stepen iskorišćenosti SEZ prema nacionalnim investicijama promotivne agencije (Procenat ispitanika u anketi)

Izvor: UNCTAD Investment Promotion Agencies Survey. Note: The survey was conducted from February to April 2019. Results are based on information from 114 respondents.

UPRAVLJANJE TROŠKOVIMA U SLOBODNIM EKONOMSKIM ZONAMA

Troškovi osnivanja SEZ

Slobodne ekonomske zone se baziraju na niskim troškovima uspostavljanja SEZ. Ključni razlog za SEZ je njihov nizak nivo troškova u relativnim iznosima, u poređenju sa troškovima izgradnje ekvivalentne industrijske infrastrukture u cjelokupnoj ekonomiji, čak i u apsolutnom smislu, troškovi unaprijed ulaganja mogu biti sadržane. Kapitalni izdaci za razvoj SEZ – posebno osnovnih zona nudeći parcele i osnovnu potrebnu i dovoljnu infrastrukturu zone.

Slobodne ekonomske zone privlače međunarodno mobilne investicije koje traže efikasnost, za koje se zemlje takmiče. Uprkos pojava novih oblika zona vezanih za prirodne resurse, usmjerenih na domaće tržišta ili ciljanje inovacijskih mogućnosti

(npr. nauka, visokotehnološke ili zelene zone), većina SEZ ostaju u suštini dio konkurentnog paketa za promociju investicija u zemljama, zajedno sa drugim oblicima podsticaja. Privrede koje su najuspješnije ostvarile brze industrijske razvoj kroz korišćenje SEZ naglašavaju da zone nisu samo investicija sredstvo promocije, ali prije svega sredstvo industrijske politike. (World Bank, 2019)

Regulatorni okvir i upravljanje. SEZ, kao teritorije sa režimima koji odlaze iz nacionalnih pravila, nužno su javna inicijativa. Razvoj, vlasništvo i upravljanje pojedinačnim zonama, međutim, može biti javno, privatno ili javno-privatno partnerstvo (PPP). Privatni programeri se često angažuju da minimiziraju početne javne izdatke i pristup međunarodnoj ekspertizi u projektovanju zona, izgradnji i marketingu.

Izveštaji o investicijama tokom poslednjih godina djelimično su vođeni strukturnim promjenama na međunarodnom planu poslovanja, sa pomjeranjem ka nematerijalnim i prekomorskim operacijama koje su sve više aktivna svetlost. Ovi obrasci se stoga manje bave prednostima proizvodnje koje nude SEZ. Oni su takođe vođeni ekonomskim i političkim faktorima.

Rastuća težina tržišta u razvoju u globalnoj trgovini i investicijama ima implikacije na klijentelu SEZ. Povratak protekcionističkih tendencija i spor napredak u međunarodnim političkim režimima za trgovina i investicije vode industrijske investitore da stalno procenjuju strateške lokacije za jeftinu proizvodnju u svetlu potencijalnih novih trgovinskih barijera ili promena na preferencijalnom tržištu pristup. Regionalizacija trgovinskih i investicionih sporazuma ima dalje implikacije za Konkurentnost SEZ, u zavisnosti od izvora uvoza i izvoznih destinacija, kao i od status SEZ u regionalnim sporazumima.

Da bi zonske programe učvrstio na čvrstim tržišnim osnovama, privatni sektor mora biti uključen od samog početka da razume svoje specifične potrebe i ograničenja i da testira pristup zonama. Ako je zonska inicijativa opravdana, preliminarne lokacije, sektori i potencijalni investitori treba identifikovati; potrebno je sprovesti neke analize troškova i koristi; i dobro osmišljen potrebno je izraditi plan implementacije. Međutim, u mnogim slučajevima proces strateškog planiranja je preskočen ili kompromitovan. Mnogi odluke se donose čisto odozgo prema dole, bez razmatranja stvarnih potreba privatnom sektoru. Neke zone su politički motivisane čak i bez odgovarajuće studije izvodljivosti, a neki su osnovani uglavnom u svrhu ravnopravnosti, ne nužno u skladu sa ili u jednoj zemlji strategija ekonomskog razvoja regiona. S obzirom na prirodu SEZ, one možda nisu prikladne instrument razvoja u perifernom i udaljenom regionu. SEZ vođen snabdijevanjem dizajniran bez poslovna potražnja je recept za neuspjeh.

Uticaj slobodnih zona na BDP država

Slobodne ekonomske zone (SEZ) imaju značajan uticaj na bruto domaći proizvod (BDP) zemlje. One su dizajnirane da privuku strane investicije, povećaju izvoz i stvore nova radna mesta, što može doprineti ekonomskom rastu.

Privlačenje stranih direktnih investicija, SEZ često nude poreske olakšice i druge podsticaje kako bi privukle investitore, što može dovesti do povećanja investicija, koje mogu pomoći u razvoju novih industrija i tehnologija, što može imati pozitivan efekat na BDP.

Povećanje izvoza, u slobodnim ekonomskim zonama obično imaju za cilj da podstaknu izvozno orijentisane industrije. Povećanje izvoza može dovesti do poboljšanja trgovinskog bilansa i doprineti rastu BDP. Stvaranje radnih mesta je takođe

karakteristika jačanja preduzeća koji posluju u okviru slobodnih ekonomskih zona. Kreiranje novih radnih mjesta, kako direktno, tako i indirektno, kroz lanac snabdijevanja i usluge. Ovo može dovesti do smanjenja nezaposlenosti i povećanja potrošnje, što dodatno podstiče BDP.

Razvoj infrastrukture za potrebe slobodnih ekonomskih zona, koja podstiču razvoj infrastrukture kao što su putevi, luke i komunikacije. Ovo može imati multiplikativni efekat na ekonomiju, podstičući rast BDP. (World Bank, 2024)

Socio-ekonomski efekti, su u direktnoj konekciji, kao što su povećanje prihoda i cijene zemljišta u okolini, ali i potencijalno povećanje nejednakosti i uticaja na lokalne zajednice.

U Kini, na primjer, procjenjuje se da su slobodne ekonomske zone do 2007. godine, njihovi doprinesi oko 22% nacionalnog BDP-a, oko 46% stranih direktnih investicija i oko 60% izvoza, te su stvorili više od 30 miliona radnih mjesta. (Jeong, 2016)

Elementi jačanja konkuretnosti preduzeća koja posluju u okviru SEZ sa trendovima razvoja

Najčešći tipovi SEZ su varijacije slobodnih zona, koje su u suštini odvojene carinske teritorije. Pored oslobađanja od carina i tarifa, većina zona nudi i fiskalne podsticaje; poslovni propisi koji se odnose na pristup zemljištu, dozvole i licence ili pravila zapošljavanja; i administrativnu racionalizaciju i olakšavanje. Podrška infrastrukturi je još jedna važna karakteristika, posebno u zemljama u razvoju gde osnovna infrastruktura za poslovanje van ovih zona može biti loša.

U zamjenu za ove carinske, fiskalne i regulatorne ustupke; mjere podrške poslovanju; i ulaganja u fizičku infrastrukturu, vlade očekuju da investitori koji posluju u SEZ otvore radna mjesta, podstaknu izvoz, diversifikuju ekonomiju i izgrade proizvodne kapacitete. Interkonekcija doprinosi ukupnoj efikasnosti i jačanju konkurentnosti poslovanja preduzeća u slobodnim ekonomskim zonama:

Integracija naprednih tehnologija direktno je povezana sa jačanjem efikasnosti i konkurentnosti preduzeća u okviru slobodne ekonomske zone, kroz usvajanje najsavremenijih tehnologija u proizvodnim pogonima u okviru SEZ vodi efikasnijim proizvodnim procesima i logističkim operacijama. Ova integracija može značajno poboljšati brzinu i pouzdanost lanaca snabdijevanja. Zajedničko poslovno okruženje poboljšava okruženje za saradnju u kojem preduzeća mogu da dijele resurse i stručnost. Ova saradnja može dovesti do inovativnih rješenja koja jačaju lanac snabdijevanja i smanjuju troškove poslovanja preduzeća, a time jačaju otpornost. Prednost strateške lokacije slobodne ekonomske zone, koja je strateški locirana kako bi se olakšao lak pristup međunarodnim tržištima, blizina glavnih autoputeva poboljšava kretanje robe, čime se pojednostavljaju lanci snabdijevanja i optimiziraju troškovi logistike.

Regulatorne prednosti slobodne ekonomske zone, kao što su oslobađanje od poreza i pojednostavljene carinske procedure, koje mogu privući investicije u visokotehnološke industrije i podržati rast međusobno povezanih proizvodnih kapaciteta.

U okviru slobodne zone, konstanta je cjeloživotno učenje, usvajanje vještina i kompetentnosti, a direktno je oslikana koncentracijom tehničkih i tehnoloških preduzeća u SEZ-ovima može dovesti do razvoja specijalizovanih tržišta rada, što je korisno za kompanije kojima su potrebne specifične tehničke vještine za upravljanje naprednim proizvodnim kapacitetima. (Novaković, Peulić, & Matijević, 2020)

ZAKLJUČAK

Slobodne ekonomske zone (SEZ) igraju ključnu ulogu u prevazilaženju jaza između privreda u tranziciji i tehnološki naprednih kompanija koje traže strateške investicije. Slobodne ekonomske zone nude jedinstveno okruženje u kojem preduzeća mogu napredovati zahvaljujući različitim podsticajima i efikasnijem regulatornom okviru.

Slobodne ekonomske zone (SEZ) na privrede u tranziciji direktno su usmjerene ka privlačenje direktnih stranih investicija, dizajnirane da privuku investitore, nudeći poreske olakšice, pojednostavljene carinske procedure i smanjene birokratske prepreke.

Slobodne ekonomske zone (SEZ) mogu značajno uticati na konkurentnost preduzeća koja u njima posluju. Slobodne zone mogu poboljšati konkurentnost, smanjenim porezima ili potpunom poreskom oslobođenju, što može smanjiti operativne troškove i povećati profitabilnost.

Regulatorna olakšanja omogućavaju lakše poslovanje, i može ubrzati vrijeme potrebno za pokretanje i proširenje poslovanja. Infrastrukturna podrška u slobodnim ekonomskim zonama bolju infrastrukturu i pristup transportnim mrežama, što olakšava logistiku i distribuciju. Slobodne zone služe kao platforme za izvoz, omogućavajući preduzećima da lakše pristupe međunarodnim tržištima. Takođe, u slobodnim ekonomskim zonama privlače se investicije u nove tehnologije i inovacije, što može pomoći preduzećima da poboljšaju svoje proizvode i procese. Kvalifikovana radna snaga je sadržaj preduzeća SEZ, nudeći preduzećima pristup talentima koji su potrebni za specijalizovane industrije.

Slobodne ekonomske zone povezuju globalne, regionalne i lokalne trendove i iskustva, sa preporukama da se kroz višedimenzionalan pristup, a kroz predstavljanje platforme za izradu strateških dokumenata, kao potrebnih i dovoljnih pretpostavki za pokretanje slobodnih ekonomskih zona, na konzistentan i cjelovit način definišemo osnovne razvojne pravce slobodnih ekonomskih zona i načine njihovog ostvarivanja u narednim godinama. Privlačenje stranih direktnih investicija, SEZ često nude poreske olakšice i druge podsticaje kako bi privukle investitore, što može dovesti do povećanja investicija, koje mogu pomoći u razvoju novih industrija i tehnologija, što može imati pozitivan efekat na BDP.

U radu smo dokazali da razvojem slobodnih ekonomskih zona, u odnosu na poslovne zone lokalnih zajednica uspostavljamo nova strateška partnerstva sa internacionalnim kompanijama, investitorima sa jasnim kreiranjem lanaca vrijednosti u okviru strateškog, taktičkog nivoa povezivanja i uvođenja novih tehnologija, te dodavanje novih vrijednosti u proizvodnom kapacitetu slobodne ekonomske zone..

LITERATURA

- Aghion, P. J. (2015, 4). "Industrial Policy and Competition." *American Economic Journal: Macroeconomics* 7. *American Economic Journal Macroeconomics*(7), str. 1-32.
- Aghion, P. J. (2015). Industrial Policy and Competition. *American Economic Journal: Macroeconomics*, str. 1-32. doi:10.2139/ssrn.1811643
- Buba, J., & Wong, M. D. (2012). *Special economic zones : an operational review of their impacts (English)*. Washington, D.C. : World Bank. Washington, D.C. : World Bank.
- Chains., W. D. (2021). *CPSD Guidance Note on Land*. Washington, DC: World Bank. 2021.
- Farole, T. (2011). *Special Economic Zones in Africa: Comparing Performance and Learning from*

- Global Experiences*. Washington DC: World Bank.
- Farole, T. a. (2011). *Special Economic Zones: Progress, Emerging Challenges, and Future Directions*. Washington, DC: World Bank.
- Jeong, H.-G. a. (2016). *Promoting Dynamic & Innovative Growth in Asia: The Cases of Special Economic Zones and Business Hubs*. Sejong: Korea Institute for International Economic Policy.
- Kechichian, E. a. (2015). *Mainstreaming Eco-Industrial Parks: Conclusions from the Eco-Industrial Park 2015 Event in Seoul*. Washington, DC.: World Bank.
- Meng, G. (2005). Evolutional model of free economic zones. *Chinese Geographical Science*, 103-112.
- Meng, G. W. (2018). Development and significance of Shanghai free economic zones. *Economic Geography*, 38(05),1-10.
- Novaković, V., Peulić, V., & Matijević, G. (2020). INNOVATION AS AN INITIATOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT. (E.-i.-c. Sanel JAKUPOVIĆ (PUA), Ur.) *Economy and Market Communication Review – Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije*, 230-249. doi:<https://doi.org/10.7251/EMC2001230N>
- Peulić, V. (2021). *Analiza funkcionisanje logističkih sistema Republike Srpske i upravljanje lancima snabdijevanja Republike Srpske u funkciji pridruživanja logističkom sistemu EU*. Banja Luka: Vlada Republike Srpske.
- Stoltenberg, D. (1984). China's Special Economic Zones. *Their Development and Prospects*, 643.
- UNCTAD. (2020). *Special Economic Zones*. New York & Geneva: UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development).
- World Bank. (2019). *EQUITABLE GROWTH, FINANCE & INSTITUTIONS NOTE | THE DOS AND DON'TS OF SPECIAL ECONOMIC ZONES*. Washington, DC: World Bank.
- World Bank. (2024, 6 3). *China's Special Economic Zones*. Preuzeto sa <https://documents.worldbank.org/>: <http://documents.worldbank.org/curated/en/316931512640011812/Special-economic-zones-an-operational-review-of-their-impacts>
- WORLD, B. (2019). *WIR2019_CH4.pdf (unctad.org)*. Preuzeto sa [WIR2019_CH4.pdf \(unctad.org\)](http://wtr2019.ch4.pdf)
- Zeng, D. Z. (2010). *Building Engines for Growth and Competitiveness in China: Experience with Special Economic Zones and Industrial Clusters*. Washington, DC: World Bank.
- Zeng, D. Z. (2011). *How do special economic zones and industrial clusters drive China's rapid development*. Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/1813-9450-5583.
- Zeng, G. M. (2019). Structural transformation through free trade zones. *TRANSNATIONAL CORPORATIONS* 2(26), 95-115.

FREE ECONOMIC ZONES IN FUNCTION OF ECONOMIC DEVELOPMENT AND STRENGTHENING COMPETITIVENESS OF BUSINESS COMPANIES

Željko Đurić

Associate Professor, Doctor of Technical Sciences, University of East Sarajevo – Faculty of Production and Management Trebinje;
zeljko.djuric@fpm.ues.rs.ba; ORCID ID: 0000-0003-2335-1041

Radovan Višković

Associate Professor, Doctor of Technical Sciences, University of East Sarajevo – Faculty of Traffic Engineering Doboj;
radovanviskovic1964@gmail.com; ORCID ID: 0009-0001-6465-6530

Summary: *Free economic zones represent a simple but strategic link between the economies of countries in transition and technologically and technically equipped companies interested in strategic investing and investments. Following global trends, empirical experiences and noting the interdependence of the potential of raw materials as the basis and the resource on the global market, it is necessary to prove the hypothesis of “interconnection between techno-technological production plants and business progress within free economic zones with the aim of strengthening supply chains”. In the paper, we have put forward another hypothesis: “business in free economic zones brings greater results and measurable parameters compared to business activities in business zones of local communities”. In order to understand the set hypotheses, our work included extensive research and experience, where we used inductive and deductive methods, methods of analysis and synthesis, methods of abstraction and concretization, methods of generalization and specialization, methods of classification, methods of description, methods of compilation, as well as the comparative method. Experiences, economic indicators of business activities in free economic zones were the source for data processing, with the aim of comparative analysis of parameters and indicators of business results that were key in the management’s decision making to move companies’ production capacities, transfer technology, training and educate the staff necessary for work in free economic zones. In the conclusion, we clearly link global, regional and local trends and experiences with recommendations to define the basic development directions in a consistent and integral way through a multidimensional approach and presentation of the platform for creation of strategic documents as necessary and sufficient assumptions for the launch of free economic zones and their realization in the coming years. In this Paper, we have proven that by developing free economic zones, in relation to business zones of local communities, we establish new strategic partnerships with international companies, investors with clearly created value chains within strategic, tactical level of connection and introduction of new technologies beside adding new values in production capacity of free economic zones.*

Key words: *free economic zone, management, business zone, model od evaluating free economic zones.*

JEL classification: *F10, L51, P44.*

